

El Fondó. El sol cau en picat, sense embuts, sobre l'asfalt de la carretera que va de Monòver al Pinós. "El Hondón", resa un cartell a la vora dreta del camí. "És que encara no està normalitzat", es disculpa Rafael Poveda, gerent de les Bodegues Poveda, com si fóra culpa seua. Cap endins del camí, gairebé davant de la porta del primer búnquer, hi ha una llosa de pedra amb taulells on s'anuncia l'antic aeròdrom. Hi ha arbres molt grans, pins antics, que projecten la seua ombra fresca sobre les cases. Tot al voltant, les vinyes encatifen de verd les planúries. Un poc més enllà del primer búnquer, n'hi ha un segon, amb idèntica porta. No poden visitar-se, estan en molt mal estat.

Respecte a això, Poveda diu que l'historiador José Ramón Valero Escandell, autor del llibre *El territori de la derrota*, que recull molts detalls sobre els darrers dies del govern Negrín a les valls del Vinalopó, ha plantejat a les autoritats de la mancomunitat de fer una ruta historico-turística pels llocs més emblemàtics. Però sembla que la proposta no té futur. "A Anglaterra, muntan la tomba de Merlí i tothom la visita. Ací aquestes iniciatives no funcionen. De fet, hi ha gent farta de sentir a parlar d'aquest lloc. Quan em veuen voltar-hi amb algú, es queixen: 'Ja està ací el dels avionets'", i somriu divertit.

Els primers dies de març del 1939 la República s'esfondrava, inexorablement. El president Negrín, Dolores Ibárruri, els ministres i dirigents comunistes es veien forçats a abandonar definitivament el país. L'aeròdrom del Fondó, a Monòver, fou testimoni silenciós d'aquests fets, encara frescs en la memòria dels autòctons.

L'exili començà a Monòver

On abans s'estenia l'aeròdrom —una pista de grava compactada que havien construït els mateixos camperols de la pedania de manera molt rústica, és a dir, fent servir les mules que usaven també com a tracció al camp— avui hi ha un camp de vinyes. L'aeròdrom es va projectar apressadament a principi de la guerra. Per què allà? Com expli-

ca el mateix Poveda, "era un enclavament estratègic, entre Pinós, Elda i Monòver". Van confiscar les terres a un cacic que, justament, hi tenia una vinya. Això va ser abans de l'estiu. L'amo va demanar que esperaren uns mesos, fins a la verema. Així es va fer. Immediatament després de la collita, els ceps, desproveïts ja del sucós raïm, desapareixien sota la pista d'arena, orientada de sud a nord.

Avui, els tractors tornen a ensenyorir-se dels camps. A l'altra banda del tranquil llogaret, darrere d'uns frondosos arbres, encara s'albira l'anomenada "casa del canó". Allà era on feia vida el destacament de soldats destinats a la vigilància, armats amb dues metralladores, que manejava un enginyer. No eren més d'una vintena. La casa havia estat requisada a l'advocat Florenci Pérez Hurtado, que la recuperà quan les tropes franquistes arribaren per desmantellar l'aeròdrom. Aquest estava connectat directament amb l'Ajuntament de Monòver, a través d'una línia telefònica. Gràcies a aquesta infraestructura, el Fondó va poder gaudir de telèfon i llum elèctrica ben aviat. Però quan acabà la guerra, els nacionals s'ho emportaren tot. Ja no era necessari.

Això, tanmateix, no va ocórrer tan bon punt acabà la guerra. Conta Poveda que la notícia del final del conflicte no aplegà ací fins al 2 d'abril: "Quedaven dos milicians. L'encarregat d'avisar-los va ser un sergent nacional, popularment conegut com el Ratoner. Era un valent d'aquests que es llançava a pit descobert enmig del camp de batalla carregat de granades. Així va anar fent mèrits i finalment el van recompensar donant-li treball com a conserge del parc municipal. Allà es complia

Accés a un dels búnquers que van servir de refugi als darrers resistents republicans a Monòver

Societat

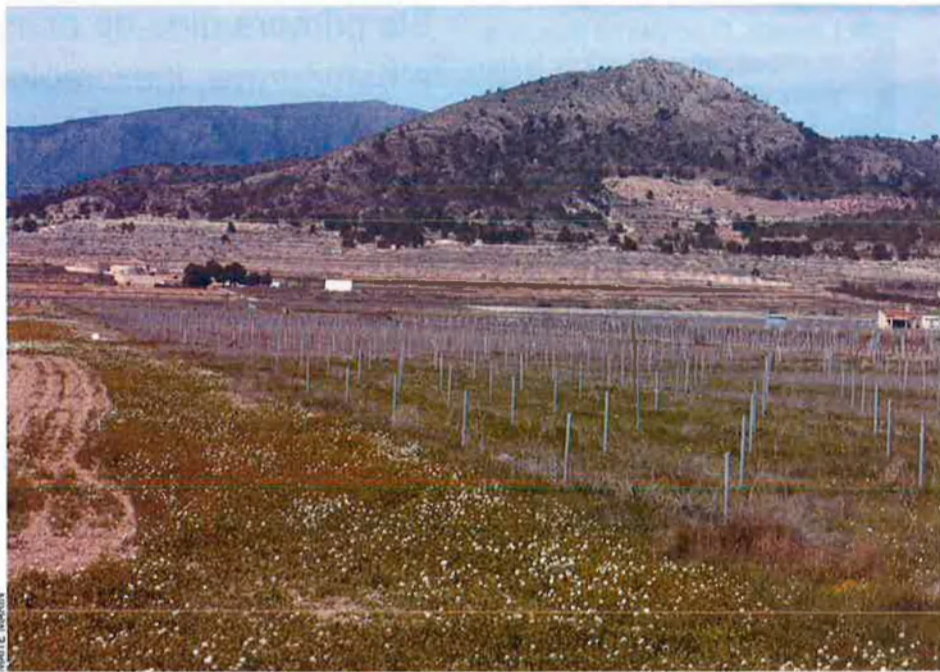
Guerra civil

de relatar-nos a tots els xiquets les seues fites. Deia que si no haguera acabat la guerra, hauria arribat a ser rei!" Afegix Poveda que la guerra acabà d'una manera un poc "vulgar", en el sentit que no hi hagué tiroteigs ni grans heroïcitats.

L'ensorrament de la República.

La matinada del dia 9 de març del 1939, tres avions, dos de quatre motors i un de bimotor (Douglas i Dragon Rapide, com el que traslladà Franco de Londres a les Canàries per sublevar-se) es preparen a l'aeròdrom del Fondo, en el pla del Manyà, una pedania de Monòver, on s'han aplegat centenars de refugiats procedents de Màlaga, Madrid, etc., tots amb un únic desig: fugir de les represàlies del règim totalitari en germen. Del control de l'operació, se n'encarregava el comandant Solivas, d'origen asturià, un home de confiança de Dolores Ibárruri, la Passionària. Ell es va responsabilitzar que tots els que havien de sortir per via aèria ho feren i va ser l'últim a pujar a l'avió. Solivas s'exilià a Rússia, on va fer carrera militar, i després a Cuba, on es va dedicar a la instrucció de soldats. Tornà a Astúries un cop mort Franco. El seu fill també vingué de Cuba i ara dirigeix un gabinet d'arquitectes a Elx. "Em va demanar que el portara al lloc de què son pare tant li havia parlat. I llavors va veure el pi". Hi ha un pi gegantí, amb una tija molt gruixuda i l'escorça solcada d'arrugues; sota el fullam espès de les branques baixes, un banquet mira cap a la pista. "Tindrà dos segles com a mínim. El fill de Solivas s'emocionà moltíssim. Son pare li havia relatat mil vegades com ho havia organitzat tot des de baix d'aquest arbre, que aleshores ja era vell", rememora Poveda, que confessa d'haver-se emocionat amb ell.

La primera a embarcar cap a l'exili va ser la Passionària, per decisió unànime del Govern i dels companys de partit. Amb ella anaven també Rafael Alberti i la seua companya Maria Teresa León. Tots dos havien viscut a la posició Dakar —nom en clau d'un grup de cases humils on, com explica Valero Escandell, s'allotjaven ministres comunistes com Uribe, dirigents del politburó com Palmiro Togliatti *Ércoli* o l'escriptor Jorge Semprún—. Alberti no exercia

cap càrrec polític, però era un dels intel·lectuals més valorats. No és estrany, doncs, que fóra dels primers evacuats. En una darrera mirada de comiat cap al

Lluny de l'abast del puny repressor

Després que Manuel Azaña es negara a retornar de França, la posició del doctor Negrín va quedar molt afeblida. El seu Govern trontollava en perdre el suport del president de la República. Martínez Barrios, president de les Corts, qui, en teoria, havia d'assumir la presidència, mai no ho va fer. Negrín es va veure obligat a buscar suport en els ministres comunistes. Álvarez del Vayo, per exemple, era un home que seguia les directrius del partit sense posar-hi cap mena d'objecció. De fet, va ser dels primers a retornar al país, després del brevíssim exili de dos dies a França que va precedir la caiguda de Catalunya en mans nacionals a la primeria de febrer. Per aquest motiu, per la seua valentia provada, ell va ser, juntament amb la Passionària, un dels membres del Govern que es va decidir resguardar.

paisatge del migjorn valencià, veurien, sense dubte, les Salines llavors inundades. I, com que volaven cap a Algèria, en direcció a l'est, també tindrien l'oportunitat d'albirar el cim de l'Aitana. A Alberti, aquest detall se li va quedar gravat en la retina i en la memòria molt profundament; va ser l'últim que va veure del seu país en molts i llargs anys. Per això, la seua néta, Aitana Sánchez Gijón, duu aquest nom.

Però no tot el que es pot contar, o s'ha contat d'Alberti, s'atura en aquest punt ni és tan entranyable. "Sembla que Miguel Hernández, en algun moment, es va trobar amb la Passionària i aquesta li va explicar la situació. Ell va intentar acostar-se als comunistes per tenir també una oportunitat de fugir. En les memòries de Miguel Hernández, recollides per José Luis Ferris, queda clar que Alberti, el més reeixit intel·lectual, és qui s'oposa a l'evacuació de Miguel Hernández. Explica Poveda: "Alberti era un líder, tenia un encant natural irresistible; Hernández era una persona senzilla, no posseïa ni la meitat del seu carisma. Alberti, elitista, menyspreava Hernández, a qui considerava un poeta d'espardenya, un rapsode de poble. Només després d'haver mort tancat a la presó es va mitificar la seua figura."

No sols hi hagué jerarquies a l'hora d'embarcar; també es van designar els pilots per ordre d'importància. Així va ser que el millor pilot de l'aviació re-

A l'esquerra, l'esplanada que es va fer servir de pista d'aterratge. Sobre aquestes ratlles Rafael Poveda.

publicana, Hidalgo de Cisneros, s'encarregà de conduir la Passionària fins a l'aeròdrom de la Sénia a Orà (Algèria). En les seues memòries, a més d'aquest episodi, assegura que, en aterrar, sentia por perquè havien fet el vol amb escàs combustible. I si no n'hagueren tingut prou per aplegar fins a Orà? I si havien anat a parar a Ceuta o Melilla i, després de tot l'esforç, queien en mans enemigues i els passaven per les armes? Però la seua preocupació era infundada. Hidalgo de Cisneros era, en efecte, el millor.

El que saben els monoverins. "Des del punt de vista militar, era absolutament correcte que els dirigents tractaren de salvar-se. Era la seua obligació. El que era del tot immoral era mantenir el discurs triomfalista per a la població, cosa que va impedir que molts pogueren fugir a temps. També era responsabilitat seua haver pensat en una evacuació general i ben organitzada", denuncia Poveda, que creu que les tesis que subratllen l'existència d'una tàctica enfocada a resistir per

enllaçar amb el conflicte europeu no són gaire versemblants. Aquesta mena de trastorn bipolar, entre el que el Govern deia al poble i el que feia a les seues esquenes, enlllestint ràpidament l'evacuació, es palesa en l'actitud de la gent.

La població de Monòver desconeixia el que passava, però òbviament hi havia filtracions. Els rumors es confirmaren quan tres cotxes travessaren el carrer Major en direcció a l'aeròdrom. Anaven plens de cares conegudes, sobretot la de la Passionària, símbol de la resistència. Hi havia controls amb milicians que tenien ordre d'aturar tots els vehicles que entraren i sortiren i aquests no van ser una excepció. La gent els va reconèixer ràpidament, però tampoc no s'imaginava que la desbandada era imminent. Per al poble va ser més aviat una injecció de moral; continuava convençut, tal com els missatges oficials no es cansaven de repetir, que calia resistir fóra com fóra i que el Govern legítim resistia amb ells. Però, de fet, Negrín feia dies que se n'havia anat.

A Isidre Colomer el van mobilitzar com a xòfer i arribat el moment de fer el trasllat de la plana major del Govern a l'aeròdrom, el van cridar per ser de confiança. Era taxista de professió. Tenia una petita flota de vehicles que no li van confiscar durant la Guerra i això li permetia gaudir d'una certa comoditat econòmica. Isidre els hi va portar i girà cua. Va comprar una gasolinera i tingué la sort de prosperar. Arran d'això va sorgir el mite que s'havia enriquit gràcies a un misteriós maletí que la Passionària havia deixat oblidat a terra. Res més lluny de la realitat. És cert que quedaren moltes maletes i baguls en la pista. Les mullers d'alguns capitosts van voler emportar-se bona cosa d'equipatge; però ni hi havia espai ni amb tant de pes podien enlairar-se els artefactes. Així que van haver d'abandonar-ho tot allà mateix, moltes, fins i tot, a punta de pistola perquè s'hi negaven. Però, de diners, res de res. Lògic, d'altra banda, perquè

La llista de Schindler

La secretària de la Passionària, Irene Falcón, va ser l'encarregada de llegir les llistes dels qui ocuparien un lloc als avions, "era com la llista de Schindler", apunta Poveda. "És trist pensar que la banqueta d'un avió és el que separa la vida de la mort." O la llibertat de la repressió. Per als qui no van poder escapar, la disjuntiva va ser terrible: per un costat ens queden les dramàtiques escenes del port d'Alacant, al qual els nacionals havien posat setge. Allà només va poder entrar un vaixell, l'Stanbrook; per a tots els altres, hi hagué la presó, els camps de concentració, els consells de guerra, els afusellaments...

a l'exili el més necessari són justament els diners. Ells portaven, sobretot, divises estrangeres.

"Isidre venia tots els Nadals al celler a comprar vi per a regalar. El meu pare sempre li demanava que contara la seua història, especialment si jo hi era davant. Així que puc dir que l'he sentida relatar moltíssimes vegades i de primera mà. El pare sempre li preguntava, en broma, què se n'havia fet de 'l'or de la Passionària', i ell sempre deia: 'Quin or? Si ni tan sols em van pagar pel trasllat!' Ara bé, sí que hi havia altra gent que afirmava que tenia algun objecte de valor, ni que fóra sentimental. El cronista oficial de la ciutat, Lluís Martínez Limorti, presumia de conservar el bombí que sempre lluia el ministre de Defensa, Alvarez del Vayo", comenta Poveda.

Sí, hi havia bona cosa d'històries. Algunes, amb el pas del temps, esdevingueren llegendes. Rafael Poveda sembla conèixer-les totes. Per què? "Vaig tenir l'oportunitat de parlar amb molts testimonis quan encara vivien. A més, he llegit moltíssim sobre el tema", respon. En un moment donat, es queda mirant el pi sota el qual Solivas arranjà tots els detalls de l'operació. "Si parlara, ens contaria la veritat de tot el que va passar." Si parlara...

Cristina Simón

La primera a embarcar cap a l'exili va ser la Passionària, per decisió unànime del Govern i dels companys de partit